

18. YÜZYIL FELSEFESİ / AYDINLANMA

Bu dönemi; Avrupa'da XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla, yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve önde gelen birtakım filozofların akıllı insan yaşamındaki mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve insan zihniyle bireyin bilincini, bilgiyle aydınlatma yönündeki çabalarıyla seçkinleşen kültürel dönem, bilimsel keşif ve felsefi eleştiri çağı, felsefi ve toplumsal hareket olarak tanımlayabiliriz.

Aydınlanma felsefesi ya da 18. yüzyıl felsefesi; genel olarak insanın kendi yaşamını düzenlenmesini yeniden gündeme almış, hem düşüncenin, hem toplumsal yaşamın köklü değişimlere uğrayacağı bir sürecin fikrinsel/felsefi başlatıcısı olmuştur. Bu yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen Fransız devrimi (1789), ve ardında gerçekleşen modernleşme süreçleri, düşünsel anlamda etkilerini ve kaynaklarını aydınlanma felsefesinde bulmaktadır. Aydınlanma çağı, aklın ışığında felsefenin de yepyeni bir etkileyicilikle ortaya çıkışına, yaygınlaşmasına, yeni sentezlerle sistematikleştirilmesine etki etmiştir. Bu bakımdan bu yüzyıla "felsefe yüzyılı" denmiştir.

Bu dönemde; din ya da Tanrı merkezli toplumsal yapının ve düzenlemelerin yerini bu süreçte akıl merkezli toplumsal düzenlemeler arayışı alır. Geniş ve genel anlamıyla aydınlanma, orta çağda hüküm süren dünya görüşüne karşı yeni bir dünya görüşünün ortaya çıkması ve temellendirilmesi olarak belirtilir. Bu yüzyıl yeni bir ideal ile tarih sahnesinde yer alır; bu ideale göre, aklın aydınlattığı kesin doğrulara ve bilginin ilerlemesine dayanan entelektüel bir kültür egemen olmalıdır ve bu kültür sonsuz bir şekilde ilerlemelidir. Böylece ilerleme ideali, insanın geleneğin köleliğinden kurtularak sürekli mutluluk ve özgürlük yolunda gelişeceği düşüncesine dayandırılır.

Aydınlanma felsefesinin kaynağı Rönesans felsefesi ve özellikle de 17. yüzyıl felsefesinin ortaya koyduğu ilkelerdir. Rönesans'tan itibaren düşüncenin tarihsel otoritelerden kurtulması, bilgi ve yaşam hakkında akla ve deneyime dayanmaya başlaması söz konusudur. 17. yüzyıl da bu gelişmeler sistemleştirilip temel ilkelere dönüştürülmeye başlanmış, rasyonalizmin belirginleştiği bu yüzyılda aydınlanma felsefesinin düşünsel temelleri bir anlamda hazırlanmıştır. Sekülerleşme aydınlanma felsefesinin ve genel anlamda aydınlanmacılığın her tür girişiminde temel olmuş olan bir yönelimdir.

Bu dönemde felsefe salt kuramsal düzlemde kalmak istemez; yalnız "bilme"yi amaçlamaz, tersine, bilgisiyle yaşama kılavuzluk etmek, yaşamı aydınlatmak ister. Onun için geniş çevrelere yönelmeye, seslenmeye çalışır. Latince yerine ulusal dilleri kullanması, yazın türleriyle kendini anlatması böyle bir yönlenmenin açık belirtileridir. Bu dönem felsefenin bir başka belirgin özelliği lâik bir dünya görüşünü kültürün her alanında gerçekleştirmek istemesidir. Bu genel çabanın da, aklın kılavuzluğu, aklın gücü ile gerçekleşeceğine inanılır. Bundan dolayı tarihin oluşturduğu bütün kurumlar (din, devlet, hukuk, eğitim vb) aklın eleştirisinden geçirilir ve aklın ilkelerine göre yeniden düzenlenmeleri işine girilir. Böylesi bir çabanın insanı tam bir özgürlüğe ve mutluluğa ulaştığına inanılır, aklın insanoğlunu her bakımdan sürekli olarak ilerlettiği, onun mutluluğunu arttırdığı, Aydınlanmanın başlıca inancıdır.

Aydınlanma hareketi içinde yer alan düşünürler, düşünce ve ifade özgürlüğü, dini eleştiri, akıl ve bilimin değerine duyulan inanç, sosyal ilerlemeyle bireyciliğe önem verme başta olmak üzere, bir dizi fikrin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Öyle ki söz konusu temel ve laik fikirlerin modern toplumların ortaya çıkışında büyük bir rolü olmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Aydınlanmayı belirleyen birtakım tavır ya da eğilimden söz edilebilir. Bunlar sırasıyla **hümanizm**, **deizm** veya **ateizm**, **akılcılık**, **ilerlemecilik**, **iyimserlik** ve **evrenselciliktir**.

Hümanizm, Aydınlanmada insan merkezli değerlerin, tutkuların, umut ve korkuların belirlendiği insani bir evreni tarif eder. Bu evrede, insanın evrensel olan doğasına büyük bir inanç beslenmiştir. Temel duyguların, fikirlerin her yerde aynı olup, ulusal, kültürel ve ırk bakımından olan farklılıkların yapay olduğu savunulur. Aydınlanma boyunca, bir yandan farklılıklara hoşgörülle bakılırken, bir yandan da insanın doğası ve gerçek anlamı gün ışığına çıkartılmaya çalışılır. *‘İnsani olan hiçbir şey bana yabancı değildir’* sözü, Aydınlanmanın en önde gelen sloganlarından biridir.

Aydınlanmada hümanizmi tamamlayan tavır ise **ateizm** veya **deizmdir**. Hıristiyanlığa karşı katı bir tavır sergileyen düşünürler, batıl inançları ve mevcut dini inançları, insanlığın ilerlemesi önündeki en büyük engel olarak görmüşlerdir. İnanç ve dine karşı çıkarken akıl ve bilime sarılan Aydınlanma düşüncesi, Tanrı'nın evrene müdahalesine kesinlikle karşı çıkmış ve bilimin gerektirdiği kendi içinde kapalı ve düzenli bir sistem olarak evren görüşünü benimserken, Tanrı'ya en iyi durumda bir seyirci durumuna indirgemıştır.

Akılcılık ise, Aydınlanmada insanın rasyonelliğine, doğuştan getirdiği aklına inançla belirlenir. Buna göre, akıl insana matematiğin en soyut, en karmaşık doğrularını anlama ve öğrendiği bu doğruları evrene uygulama olanağı vermiştir. Aklı yine insana, iyi planlanmış gözlem ve deneylere dayanarak, doğayla ilgili sorular sorup yanıtlanma imkanı sağlamıştır. Bununla birlikte, akla ve insanın rasyonelliğine duyulan inanç, doğa bilimleri ve matematik alanındaki başarılarla sınırlanmış değildir. Bu çerçevede, bütün bir toplumun, insan doğasına ve hümanizmin değerlerine göre, aklın ışığında yeniden düzenlenmesi gerektiği inancı, Aydınlanmanın en önemli inançlarından bir başkasıdır.

Aydınlanmanın akılcılığını tamamlayan şey, sınırsız **iyimserlik** olmuştur. Bu iyimserliğin temelinde ise, evrenin tüm yönleri ve her ayrıntısıyla rasyonel olduğu inancı bulunmaktadır. Fiziki evren rasyonel olduğuna göre, onda bir düzen vardır ve bu düzeni belirleyen şey de, belli sayıdaki rasyonel ilkelerdir. İnsan varlığı akıllı bir varlık olduğundan, ya da insan zihninin kendisi de rasyonel olduğundan, o bu ilkeleri keşfetme ve evrendeki düzeni anlayabilme kapasitesine sahip bir varlıktır. Öte yandan, insan iradesini belirleyen öge de akıl olduğu için, insan evrenin yapısına ve düzenine ilişkin bilgisine dayanarak eylemek durumundadır. Bundan dolayı, insan varlığı yalnızca kendisini değil, içinde yaşadığı toplumsal düzeni de geliştirip yetkinleştirebilir.

Bu bağlamda, Aydınlanmaya damgasını vuran bir diğer özellik, insan doğasının **evrenselliliğine** duyulan inançtır. Buna göre, herkes aynı akla sahip olduğundan, herkes aynı rasyonelliği sergilediğinden, uygun bir eğitim sürecinden geçmiş olan herkes aynı doğru sonuçlara ulaşmak durumundadır.

Aydınlanmanın sonuncu ve en belirleyici yönü, **ilerlemeciliktir**. Aydınlanma hareketi içinde yer alan düşünürlere göre, Avrupa, bütün bir Ortaçağ boyunca süren bir batıl itikatlar dönemini geride bırakmıştır. Dini otoritenin yıkılışında, bilimin etkisi oldukça önemli bir konumdadır. Modern bilim, evrenin tüm farklı görünüşlere rağmen, temelde çok büyük, fakat oldukça basit ve düzenli bir mekanizma olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu düzenli evrenin bir parçası olan insan, içinde yaşadığı toplumu bu bilgi ışığında sonsuzca geliştirebilir. İnsanın refahı açısından büyük bir ilerleme kaydedilmiş olduğuna göre sınırsız ve sürekli bir ilerlemeyi engelleyecek hiçbir şey yoktur.

İngiliz Aydınlanması ve Bilgi Sorunu

18. yüzyıl Aydınlanma felsefesi İngiltere’de başlamıştır ve akımı başlatan da büyük ölçüde John Locke (1632-1704) olarak kabul edilir. Locke tipik bir aydınlanmacı olarak metafizik kurgulardan kaçınır; nesnel bir tutumla hep olgular üzerinde durur; amacı bilime dayanan bir yaşam anlayışını açıklamaktır. Bu yaşam anlayışının kuramsal temellerini Locke, “insan bilgisinin kaynağı, kesinliği ve sınırları üzerine bir araştırma” olan “İnsan Zihni Üstüne Bir Deneme” adlı yapıtında geliştirmiştir. Locke’a göre, ruhun içinde bulunanlarını hepsinin, bütün tasarımlar, düşüncelerin tek kaynağı deneydir. Deneyle karşılaşmadan önce ruhumuz, üzerine hiç bir şey yazılmamış boş bir sayfa gibidir. Onun için Descartes’ın ileri sürdüğü “doğuştan düşünceler”, deneyle ilişki kurmadan önce ruhun içinde bulunduğu tasarlanan “düşünceler” yoktur.

Deneyin de iki kökü vardır: Bilincin dışındaki şeyleri (renkleri, sesleri, biçimleri vb.) bildiren **dış deney** ile bilincin içinde olup bitenleri (duymak, anımsamak, düşünmek vb.) öğrendiğimiz **“iç deney”**. Bu iki kaynaktan gelen tasarımların da bir bölümü **yalın**, bir bölümü de **bileşiktir**. Yalın tasarımların oluşmasında ruh edilgin, bileşiklerinkinde etkindir. “genel kavramlar” soyutlama edimi ile meydana gelirler. Böylece Locke, genel kavramların insan anlığı dışında bir gerçeklikleri olmadığını, bunların insan anlığının yaratıları olduğunu ileri süren adcılığa varmış olmaktadır.

“Bilginin kesinliği”, başka bir deyişle: “bilginin gerçeği ne ölçüde karşıladığı” sorusunda Locke, hiç bir duyum gerçeği olduğu gibi karşılayamaz, düşüncesiyle açıklar. Bizim nesnelere bulunuyor diye sandığımız bize dışarıdan gelen bu nitelikler duyumların, bize dışarıdan gelen bu etkilerin, uyarıların işlenmesinden başka bir şey değildir. Ancak, büyüklük, biçim, sayı gibi birinci niteliklerle ilgili duyumlar gerçeğe daha yakındır. Koku, renk, tad gibi ikinci niteliklerinkiler büsbütün öznelirler. Bileşik tasarımlar da ruhun (öznenin) içinde oluştuklarına göre, dışarıdaki nesnelere uygun oldukları söylenemez; bunlar olsa olsa kendi aralarında birbirlerine uygundur. Buna göre, “nesnesine uygun bilgi” yalnız iç deneyin tasarımlarında olabilir. Daha açık bir ifadeyle; İnsan ancak bilincinin içinde olup bitenleri kesin olarak bilir.

Fransız Aydınlanması ve Din

İngiliz Aydınlanma felsefesi, sakin bir araştırma havası içinde oluşmuştur. Oysa Fransız Aydınlanma felsefesi kökten bir savaşımlı felsefidir. Bu felsefenin böyle olması, getirdiği düşüncelerin o sıralardaki Fransa’nın Ortaçağ artığı sosyal - politik yapısıyla sert bir karşılık yaratmasındandır. Bu gerginliğin sonuçlarının Fransız Devrimine kapı araladığı bilinmektedir.

Fransız aydınlanmasının önemli ismi Voltaire (1694-1788) olarak bilinir. Parlak yazarlığı, aydınlanma düşünceleri için yılmadan savaşması ile Voltaire Aydınlanmanın Avrupa ölçüsünde yayılmasına yol açmıştır. İngiliz deneyciliği ile deizmini, Newton’un yeni doğa anlayışını, Aydınlanmanın bu ana düşüncelerini, Avrupa’ya özellikle o tanıtmıştır.

Aydınlanma felsefesi, öteki konularda olduğu gibi, din konusunda da en aşırı düşünceleri Fransa’da ortaya koymuştur. Bir deist olan Voltaire’e göre, evrendeki düzen ve ereklilik bizi, bunları yaratmış olanı varsaymaya götürür. Voltaire Hıristiyanlığı değil de, genellikle akla uygun inançları bakımından dini ahlâk için bir destek sayar.

Voltaire, esas olarak Hıristiyanlığa, özellikle de Katolik Kilisesinin temsil ettiği Hıristiyanlığa yönelik amansız düşmanlığıyla seçkinleşir. Fransız Aydınlanması’nın Hıristiyanlıkla olan büyük savaşının en etkili silahı olan Voltaire’in Hıristiyanlığa olan düşmanlığı 17. yüzyılın bilimsel ve felsefi

gelişmelerinin yarattığı bir inanç yitimiyle sınırlı veya özde bu gelişmelerden kaynaklanan bir düşmanlık değildir. O, Hıristiyanlığa temelde sosyal ve insani gerekçelerle saldırır. Voltaire'in gözünde Hıristiyanlık ve Kilise otoriteyi, sınırlama ve baskıyı temsil etmektedir. Hıristiyanlık ve Kilise, insanın bu dünyadaki rolüyle ilgili bir anlayışa ek olarak, değişmez bir dünya görüşü empoze eder ve ilk günaha veya insanın aşağılanmasına dayanan ve insani eğilimleri bastırmayı vaaz eden bir ahlak anlayışı benimser. O, insan zihnini kontrol etmeyi ve politik iktidarı etkilemeyi hâlâ sürdürmektedir. Eğitim sistemindeki tekelleşmeden, bilginin ilerlemesini durdurmaktan sorumlu olan Kilise, Voltaire'e göre, yarattığı fanatizm ve hoşgörüsüzlükle her tür ilerlemenin önündeki mutlaka aşılması gereken bir engel durumundadır.

Hıristiyan bağnazlığına yönelik bütün bu sert ve acımasız eleştirilerine, üstlenmiş olduğu Hıristiyanlığı bir şekilde yıkma misyonuna rağmen, o Hıristiyan Kilisesinin otoriteryanizminin tam karşıt ucunda yer alan materyalist ateizme de düşmek istemez. Başka bir deyişle, Tanrının yokluğunun yol açacağı nihilizmden korkan Voltaire, bu inançsızlığın halk için büyük bir tehlike yarattığı inancındadır. Buna göre, entelektüeller ateist olabilirler ve bu bir sorun yaratmaz; ama ayak takımı veya halkı meydana getiren insanlar ateist olurlarsa, bu durum toplumun bekası ve sosyal düzen açısından büyük bir sıkıntı doğurur.

Alman Aydınlanması / Immanuel Kant ve Ahlak

Reformasyon'un sarsıntıları yüzünden Almanya çok uzun bir süre felsefi düşüncenin gelişimi açısından elverişli bir ortam olmaktan uzak kalmıştır. 17. yüzyılda Leibniz ile Alman düşüncesi yeniden yaratıcı olmaya başlamasıyla Alman Aydınlanmasına, birtakım değişikliklerle, Leibniz'in felsefesi temel olarak alınmıştır. Ancak hiç şüphe yok ki Aydınlanma dendiğinde akla gelen ilk filozof Alman felsefeci Immanuel Kant'tır.

Kant, (1724-1804) Aydınlanma felsefesiyle yetişmiş, felsefenin sorunlarını işlemiş, ancak bunlardan çıkardığı sonuçlarla aydınlanma görüşünü aşmış olduğu söylenebilir. Rönesans'tan beri oluşan gelişmenin büyük ölçüde bir değerlendirmesini yapmıştır. Kant duruş itibarıyla bir dönüm noktasındadır; Bir yandan kendisinden önceki düşüncenin bütün çizgilerini felsefesinde toplar; öbür yandan kendisinden sonraki başlıca akımları da doğrudan doğruya etkiler konumdadır. Nitekim 19. yüzyılın ilk yarısını kaplayan Alman İdealizminin çıkış noktası Kant felsefesidir. 19 - 20. yüzyıl sınırları içerisinde gelişip yakın zamanlara kadar ulaşan "Yeni Kantçılık" çıkışının kaynağı da (adından da anlaşılacağı gibi) yine Kant felsefesidir.

Kant'ın öğretisinin en önemli özelliği bir **eleştiri** felsefesi olmasıdır. Nitekim bu felsefeye "**eleştiricilik**" de denir. Kant kendisinden önceki felsefeyle tartışmasını eleştiri açısından yapmış, kendisinden sonrasını da yine eleştiri anlayışıyla etkilemiştir. Ona göre eleştirmek, elemek, ayırt etmek de demektir.

Söz konusu genel felsefi tavrı yanında, Kant'ı bir Aydınlanma filozofu kılan üç temel husus daha vardır. Kant, her şeyden önce **bilimci** bir filozoftur. Zira insan zihninin matematikle uğraştığı zamanki işleyiş tarzı karşısında adeta büyülenen, doğabilimlerinin 17. ve 18. yüzyıllarda kaydettiği göz kamaştırıcı gelişmelerden çok etkilenen Kant, bilimi felsefi olarak temellendirme ihtiyacı içinde olmuştur. Ve o, bu temellendirmeyi de kendisinden önceki filozofların tek yanlı spekülasyonlarını değil, iş başındaki bilimadamlarının etkinliğini, başarı üstüne başarı kaydeden deneysel yöntemi temele alarak yapmayı başarmıştır.

Kant ikinci olarak **eleştirel** felsefesiyle insan aklının sınırlarını ortaya koyar veya onun neyi bilip neyi bilemeyeceğini gözler önüne sererken, metafiziğe karşı bir tavır aldığı, modern zamanlarda Hume'dan sonra en kapsamlı metafizik eleştirisini hayata geçirdiği ve dolayısıyla felsefesine daha önceki metafiziksel karışıklıkların dini olan kaynaklarını yok etme görevi verdiği için bir kez daha tam bir Aydınlanma filozofu tavrı sergiler.

Kant nihayet, özgül olarak **etik**teki tavrı itibarıyla, gerçek anlamda Aydınlanmacı bir filozoftur. Zira o bilginin perspektifini, aklın içsel eleştirisini etik anlayışında da varsayar ve aklın mutlak otoritesini kabul eder. Çok daha önemlisi ahlaki eylem üzerinde akıl ve iyi irade dışında hiçbir otoritenin etkisi olamayacağını öne süren ve dolayısıyla geleneğin, sosyal ve kültürel faktörlerin etkisini yok sayan Kant, kendi kendini mutlak ve koşulsuz olarak belirleyen, kendisi ve tüm diğer insanlar için yasa koyan özgür ve bağımsız bir modern özne ya da ahlaki faili öne sürerken tarihte, gelenek veya dini otorite tarafından sınırlanmamış ya da koşullanmamış bir yeni başlangıç yaptığının, beyaz bir sayfa açtığının fazlasıyla bilincindedir.

Fakat her şey bundan ibaret değildir, yani Kant mutlak rasyonalizmine rağmen, tek yanlı, düz bir Aydınlanma filozofu değildir. O bir yandan da Aydınlanmanın, özellikle de materyalizmi ve ateizmiyle seçkinleşen Fransız Aydınlanmasının tek yanlılığının tehlikelerinin farkında olan, kuru bir bilimciliğin değer alanını tümünden tahrip edeceğini gören bir Aydınlanma eleştirmenidir de. Dolayısıyla, sadece bilimi temellendirmekle kalmaz, fakat dini ve ahlaki yaşamı da korumaya, bütün içtenliğiyle çalışır. Onun meşhur "inanca yer açmak için bilgiyi sınırlandırdım" deyişinin samimiyetinin, işte bu perspektiften değerlendirilmesi gerekir. Hume'da ve Fransız Aydınlanmasında, Tanrı ve din Aydınlanma ve ahlaklılığın önündeki en büyük engel olarak görülürken, modern çağın doğalcı/yararcı etiklerinden tümünden uzaklaşan Kant'ın, Tanrının varoluşuyla ilgili argümanı, rasyonel Tanrı inancını ahlaktan türetmesi gerçeği, teleoloji ya da amaçlılık kavramının onun kozmolojisinin anahtar kavramı olması olgusu da Kant'ın sadece bilimi değil dini de artık mümkün gözükmeyen geleneksel metafiziğin yaklaşımından tamamen farklı bir tarzda temellendirme çabasının bir ifadesi olarak görülmektedir.

Etik Görüşü

İyi niyet hariç, bu dünyadaki hiçbir şey, hatta dünya dışındaki hiçbir şey sınırsız biçimde iyi olarak kabul edilemez. Zekâya, basirete, hüküm verebilmeye ve nasıl adlandırılırsa adlandırılınsın, diğer entelektüel hassalara sahip olmak şüphesiz iyi ve arzulanacak bir şeydir; ayrıca doğal olarak cesaret, kararlılık ve azim gibi niteliklere sahip olmak da birçok açıdan iyi ve arzulanacak bir şeydir ama doğanın tüm bu hassaları onları yönlendiren niyet, diğer bir deyişle karakter, iyi değilse kötü ve can acıtıcı hale gelebilirler. Aynı şey hassalar için de geçerlidir. Kişinin niyeti iyi değilse güç, zenginlik, onur, hatta sağlık ve mutluluk olarak adlandırdığımız, kişinin kendi payına düşenler - genel anlamda esenlik - gururu ve sıklıkla da cüretkârlığı artırır: saf ve iyi niyetlere donanmaktan mahrum edilmiş kişinin refah içinde olması dahi düşünceli ve tarafsız bir gözlemciyi memnun etmez. Bu nedenle, iyi niyet, birinin mutlu olmaya değil değmedini belirlemenin vazgeçilmez koşuludur.

Bir insanın niyetinin iyi olmasının sebebi, ne niyetin yarattığı sonuçların iyi olması ne de arzuladığı sonuca ulaşabilme yeteneği değildir; iyi niyetli olmanın sebebi, ya kişinin kendinde iyi olması ya da niyet ettiği şeylerin iyiliğidir. İyi niyet dendiğinde sadece iyi şeyler dilemek

anlaşılmalıdır; iyi niyet, kişinin erişebildiği tüm vasıtaları kararlı biçimde kullanmasını içerir ve içsel değeri ne başarıyla artar ne de başarısızlıkla azalır.

Öyleyse aklın gerçek amacı, pratik olduğu veya niyeti etkileyebildiği sürece, kendinde iyi olan bir niyet üretmektir, başka bir şeyin vasıtası olarak iyi bir şey üretmek değildir. Bu niyet tek iyilik veya iyiliğin bütünü değildir, ancak **en yüksek iyiliktir** ve tüm diğer iyiliklerin koşuludur, mutluluk arzusunun bile. Bu nedenle, ilk ve koşulsuz amacını, yani iyi niyet oluşturmayı devam ettirmek için zaruri olan aklın gelişiminin, en azından bu hayatta, ikinci ve koşullu nesne olan mutluluk elde etmeyi birçok yönden sınırlayacak veya imkânsız hale getirecek olan doğanın bilgeliğiyle çelişmez.

Sonuçları ne olursa olsun, fikrinin niyeti belirlemesi gereken ve bu yüzden kendinde mutlak iyi ve nitelsiz olarak adlandırılacak yasanın doğası ne olmalıdır? Niyetin, belirli bir yasaya uyulması sonucunda elde edilmesi beklenen sonuçlara yönelik bir arzu ile eyleme geçmemesi gerektiğinden, niyet ile ilgili elimizde kalan tek prensip, eylemlerin evrensel yasaya uygun olmasıdır. Her durumda, aynı zamanda düsturumun evrensel yasaya dönüşmesine niyetliymiş ve aynı zamanda bunu yapabirmiş gibi davranmam gerekir. Yasaya saf ve basitçe uygun olmak bu demektir; ayrıca görev fikrinin boş ve asılsız olarak görülmesini istemiyorsak niyeti belirleyen prensip budur ve bu olmalıdır. Aslında davranışlar üzerine yerleştirmeye çalıştığımız yargılar bu prensibe mükemmel uyar ve yargılarımızı belirlerken bunu sürekli göz önünde tutmamız gerekir.

Örneğin ben şartların baskısıyla, tutmaya eğilimli olmadığım bir söz verebilir miyim? Burada sorun yalan yere yemin etmenin basiretli bir davranış olup olmadığı değil, ahlaki olarak doğru olup olmadığıdır. Bu soruyu kısa ve kesin bir şekilde cevaplamamı mümkün kılmak için en iyi yol, yalan yere yemin etmenin getireceği utançtan kendimi kurtarmaya ilişkin düsturun, hem başkaları hem de benim için geçerli evrensel bir yasanın gücüne sahip olmasının beni tatmin edip etmeyeceğini kendime sormamdır. O anda fark ederim ki, yalan söylemeye niyetim vardır ama yalan söylemenin evrensel bir yasa olması niyetine sahip değilim. Yalan söylemek evrensel olsaydı, doğru konuşmak gerekirse, söz vermek diye bir şey olmazdı. Belirsiz bir gelecekte bir şey yapmaya niyetli olduğumu söyleyebilirim ama kimse bana inanmayacaktır veya bir an sözüme inandıysa, beni kendi silahımla vururdu. Bu yüzden böylesi bir düsturun evrensel bir yasa olarak kabul edildiği anda kendi kendisini yok edeceği ispatlanmış olur.

Bu nedenle, **görev**, ahlak yasasına duyulan saf bir saygı yüzünden hareket etme sorumluluğudur. Bu güdü diğerlerinin hepsinden üstündür, çünkü kendinde iyi olan bir iradenin koşuludur ve başka hiçbir şeyle karşılaştırılmayacak bir değere sahiptir.

Ahlak Delili

Kant'a göre öteki bütün deliller Tanrının varlığını bir bilgi meselesi olarak ele almaktadırlar. İşte asıl hata, daha işin başında iken, burada işlenmektedir.

Ahlâk yoluyla Tanrının varlığı inancını temellendirmeye çalışırken Kant, büyük bir zorlukla karşı karşıya kaldığının farkındadır. Şöyle ki o, bir yandan ahlâkın otonomluluğunu korumak, öte yandan da inanç ile ahlâk arasında mâkul bir bağın var olduğunu göstermek zorundadır. Böyle bir çabada ahlâktan inanca gidilmek suretiyle inanmanın rasyonelliği ortaya konacak, ama inançtan yola çıkılmak suretiyle ahlâkın temellendirilmesine gidilmeyecektir. Başka bir deyişle ahlâkî teolojiye "evet", ama teolojik ahlâka "hayır" denecektir.

Kant'ın çıkış noktası, insanın ahlâki bir varlık olduğu gerçeğine dayanır. İnsan ahlâklı olmaya "mecbur" bir varlıktır. Onu mutluluğa lâıyk kılan da yine ahlâklılıktır. Akıl dünyasında ahlâklılıkla mutluluğun birleştığı bir sistemin varlığını düşünmek, insan olarak bizim hakkımızdır. Fakat fikir düzeyinde kalındığı sürece, ahlâklılığın mutlulukla sonuçlanması, sadece bir ide'den ibaret kalır. Mutluluğun gerçekleşebilmesi için herkesin üzerine düşeni yapması gerekir. Hatta bu bile kâfi değildir. Bütün beşerî fiiller, şumullü ve mutlak bir iradeden kaynaklanıyormuşcasına işlenmelidir.

Ahlâklılık ile mutluluğun birleşmesi insan için "**en yüksek iyi**"yi oluşturur. Ne var ki, bütün insanlar bir araya gelseler, böyle bir iyinin gerçekleşmesini sağlayamazlar; çünkü bu, onların -hatta bütünüyle tabiat düzeninin- gücünü aşar. Böyle bir birleşme, Kant'a göre, ancak ahlâk kanunlarına göre âlemi yöneten bir Mutlak Aklın varlığı tasavvur edildiği takdirde hesaba katılabilir. Bu durumda, saf pratik aklın ilkelerine göre "**Tanrı postulatı**" ile "**Ölümsüzlük postulatı**"nı ortaya koymak zorunlu olur. Saf pratik aklın ilkelerine göre konan bu postulatlar, aklın bizi kabul etmeye zorladığı yükümlülükten ayrılmaz; çünkü "Tanrı ve şu anda görmediğimiz fakat var olduğunu ümid ettiğimiz bir öteki dünya olmadan ahlâkın o muhteşem ideleri, olsa olsa övgü ve takdirin objeleri olabilirler, gâye ve aksiyonun kaynakları değil".

Ahlak Delilinin ana basamaklarını şu şekilde gösterebiliriz:

- İnsan mutlu olmaya lâıyk bir varlıktır.
- Fakat insanın iradesi tabiatta olup bitenlerin sebebi değildir;
- Bu yüzden o, kendi iradesinin ilkeleri ile tabiat arasında bir uzlaşma sağlayacak güçte değildir.
- O halde ne ahlâk konusunda ne de tabiatta ahlâklılıkla mutluluk arasında bağ kurmaya yarayan bir temel vardır.
- Buna rağmen, en yüksek iyi kavramında böyle bir bağın kurulması zorunluluğu, bu iyinin kazanılması için çaba harcamamızı isteyen buyrukta "postulat" olarak vardır.
- Öyle ise, en yüksek iyinin gerçekleşmesi mümkün olmalıdır.
- Bu durumda, bu gerçekleşme için yeterli olabilen bir sebebin de postulat olarak konması gerekir.
- Böyle bir sebep bilgi ve iradeye dayanarak faaliyet gösteren bir yaratıcı olmalıdır. İşte bu varlık, Tanrıdır.

Bir an için Tanrının var olmadığını düşünelim.

Bu takdirde:

- En yüksek iyinin gerçekleşmesini düşünemeyiz.
- O zaman, mümkün olmayan bir şeyi gerçekleştirmek, ahlâkî vazifemiz olmaz; çünkü, "yapmalıyım" "yapabilirim"i içerir.
- -En yüksek iyiden vazgeçersek, ahlâkî otonomluğa rağmen, ahlâk kanununa göre hareket etmemiz tehlikeye girer.

- Oysa bu kanuna uymadığım takdirde pratik bir çıkmaza girer ve kendim kendi gözümde alçalmış olurum.
- O halde, en yüksek iyyinin gerçekleşmesini temin edecek olan Varlık'ın yani Tanrının varlığını inkâr etmemeliyim.

Kant, "pratik saçmalık'a düşme ile ilgili endişelerine rağmen, Tanrı Postulatını ahlâk kanununun genel-geçerliliği için değil, en yüksek iyyinin gerçekleşme ümidi için koymaktadır. İnanma, böyle bir ümidin vazgeçilmez temeli konumundadır.

Aydınlanma Üzerine

« Aydınlanma Nedir? » sorusuna yanıt (1784) / Immanuel Kant

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır **“Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!”** sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır.

Doğa, insanları yabancı bir yönlendirilmeye bağlı kalmaktan çoktan kurtarmış olmasına karşın, tembellik ve korkaklık nedeniyledir ki, insanların çoğu bütün yaşamları boyunca kendi rızalarıyla erginleşmemiş olarak kalırlar ve aynı nedenlerle ki bu insanların başına gözetici ya da yönetici olarak gelmek başkaları için de çok kolay olmaktadır. Ergin olmama durumu çok rahattır çünkü. Benim yerime düşünen bir kitabım, vicdanımın yerini tutan bir din adamım, perhizim ile ilgilenecek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık. Para harçayabildiğim sürece düşünüp düşünmemem de pek o kadar önemli değildir; bu sıkıcı ve yorucu işten başkaları beni kurtaracaktır çünkü. Başkalarının denetim ve yönetim işlerini lütfen üzerlerine almış bulunan gözeticiler, insanların çoğunun, bu arada bütün latif cinsin ergin olmaya doğru bir adım atmayı sıkıntılı ve hatta tehlikeli bulmaları için, gerekeni yapmaktan geri kalmazlar. Önlerine kattıkları hayvanlarını önce sersemleştirip aptallaştırdıktan sonra, bu sessiz yaratıkların kapatıldıkları yerden dışarıya çıkmalarını kesinlikle yasaklarlar; sonra da onlara, kendi kendilerine yürümeye kalkıştırlarsa başlarına ne gibi tehlikelerin geleceğini bir bir gösterirler. Oysa onların kendi başlarına hareket etmelerinden doğabilecek böyle bir tehlike gerçekten büyük sayılmaz; çünkü bir kaç düşüşten sonra bunu göze alanlar sonunda yürümeyi öğreneceklerdir, ne var ki bu türden bir örnek insanı ürkütür ve bundan böyle de yeni denemelere kalkışmaktan alıkoyar.

Demek oluyor ki her birey için neredeyse ikinci bir doğa yerine geçen ve temel bir yapı oluşturan bu ergin olmayıştan kurtulmak çok güçtür. Hatta insan bu duruma seve seve katlanmış ve onu sevmiştir bile; işte bu yüzden o, kendi aklını kullanma bakımından gerçekten de yetersizdir; çünkü onun böyle bir deneyi gerçekleştirmesine asla izin verilmemiştir, o aklını kullanmayı denemeye hiç bir zaman bırakılmamıştır. Dogmalar ve kurallar, insanın doğal yetilerinin akla uygun kullanımının ya da daha doğru bir deyişle kötüye kullanılmasının bu mekanik araçları, erginleşme ve olgunlaşma için sürekli bir ayakbağı olurlar. Biri çıkıp yürümeyi köstekleyen bu zincirleri atsa da, en dar hendekten bile hemen öyle pek kolayca atlayamaz; çünkü o henüz kendisine güven duyarak bacaklarını özgürce hareket ettirmeye daha alışmamıştır. İşte bundan dolayı da ruhlarını, zihinsel yanlarını kendi başlarına işleyip kullanarak ergin olmayıştan kurtulan ve güvenle yürüeyebilen, pek az kişi vardır.

Oysa buna karşılık, kitlenin kendi kendisini aydınlatması daha çok olanak taşır; hatta ona özgürlük, yani özgür olma hakkı tanınırsa bu durumun önüne geçilemez de. Çünkü yığın içinde, kamuda -vasiler arasında bile- bağımsız düşünebilen bir kaç kişi her zaman bulunacaktır; bunlar önce kendi boyunduruklarını atacaklar, sonra da' insanın kendindeki akıllıca değerlendirmesi yanında bağımsız düşünmenin kişi için bir ödev olduğu anlayışını çevrelerine yayacaklardır. Ama eskiden kitleyi boyunduruk altına sokan ve kendileri de aydınlanmaya öyle pek layık olmayan ve hak kazanmayan gözeticilerden bir kaçını şimdi çıkıp da kitleyi boyunduruktan kurtulmaları için

kışkırtırlarsa, öteki gözeteciler bunları 'boyunduruk altında kalmaya zorlarlar; önyargıları yerleştirmenin işte böyle zararları vardır, ve bu önyargılar kendilerini yayanlardan sonunda ölçlerini alırlar. Bundan dolayı: kamu ancak yavaş yavaş aydınlanmaya varabilir. Gerçi devrimler ile bir 'baskı rejimi, kişisel bir despotizm, bir zorbalık yönetimi yıkılabilir; ancak yalnız bunlarla, düşüncelerde gerçek bir düzelme, düşünüş biçimlerinde ciddi bir iyileşme elde edilemez; tersine, bu kez yeni önyargılar, tıpkı eskileri gibi, düşüncesiz yığına, kitleye yeni birer gem, yeni birer yular olurlar:

Oysa aydınlanma için özgürlükten başka bir şey gerekmez; ve bunun için gerekli olan özgürlük de özgürlüklerin en zararsız olanıdır:

Aklı her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden kitlenin önünde apaçık olarak kullanmak özgürlüğü.

Ne var ki her yandan «Düşünmeyin! Aklınızı kullanmayın! » diye bağırıldığını işitiyorum. Subay, «Düşünme, eğitimi yap! », maliyeci «Düşünme, vergini öde! », din adamı «Düşünme, inan! » diyorlar. (Şu dünyada yalnız bir kişi var ki o da, «istediğiniz kadar ve istediğiniz şeyi düşünün, ama itaat edin! » diyor) . Her yerde özgürlüğün sınırlanışı var. Peki hangi türde bir sınırlama aydınlanmaya karşıdır, hangisi değildir, ve hangi biçimde bir sınırlama tersine özgürlüğe yararlıdır? Yanıt vereyim: Kendi aklının kitle önünde, kamuoyu önünde ve hizmetinde serbestçe ve açık bir biçimde kullanılması her zaman özgürce olmalıdır; ve yalnızca bu tutum insanlara ışık ve aydınlanma getirebilir; buna karşılık aklın özel olarak kullanılışı, genellikle çok dikkatlice ve dar bir alanda kalacak bir biçimde sınırlandırılabilmiştir ve bu da Aydınlanma için bir engel sayılmaz. Kendi aklını kamu hizmetinde kullanmaktan, bir kimsenin, örneğin bir bilginin bilgisini ya da düşüncesini yani aklını, onu izleyenlere, okuyanlara yararlı olacak bir biçimde sunmasını anlıyorum. Aklın özel olarak kullanılmasından da kişinin, kendi işi ve memuriyeti çerçevesinde, kendisine emanet edilen topluma ilişkin bir hizmeti ya da belirli bir görevi yerine getirmesi diye anlıyorum. İmdi kamunun çıkarlarını etkileyen bazı işlerde, yapay bir ortak anlaşma gereğince ve hükümet tarafından kamu amaçlarına uygun biçimde ve 'hiç değilse onu ortadan kaldırmayacak şekilde, kanunun bazı üyelerince kullanılacak bazı belirli işlemlere, belirli mekanizmalara gereksinme duyulur.

Bu gibi durumlarda akli kullanma tartışmasına kuşkusuz izin verilmez, itaat etme kesin emirdir. Fakat kendisini makinenin bir parçası sayan herhangi bir insan, yine kendisini bir topluluğun üyesi, hatta, evrensel uygar bir toplumun üyesi olarak tanıtmaya durumunda, örneğin bir bilgin sıfatıyla, kendi düşünme yetisine dayanarak yazılarıyla kamuya yönelir; her hal ve durumda aklını kullanır, ama, zamanında edilgin olarak da olsa görev yaptığı durumları ve işleri de zarara uğratmadan yapar bunu. Üstlerinden aldığı bir emir üzerinde, onun yararlılığı ya da yararsızlığına ilişkin olarak akıl yürüten bir subayın tutumu tehlikeli ve zararlıdır, onun ödevi yalnızca itaat etmektir. Fakat eğer bu konuda doğru olmak gerekiyorsa, bir bilgin olarak onun askerlik hizmetinin yanlışları üzerindeki eleştiri ve düşünceleri ve bunları kamu önüne yargılanması için götürmek istemesi yasaklanamaz. Yine bunun gibi yurttaş, kendisine düşen vergiyi ödeyemezlik edemez; hatta bu gibi vergilere ilişkin yapılan acımasız eleştiriden ve ödememeye yönelik davranışlar, bu uymamaların genelleşebileceği gerekçesiyle cezalandırılabilir. Bununla birlikte bir bilgin olarak aynı vatandaş kamu önünde vergilerin uygunsuzluğu ve adaletsizliği üzerindeki düşüncelerini açıkça belirttiği zaman asla yurttaşlık yükümlülüklerine karşı gelmiş sayılmaz. Yine aynı şekilde bir papaz da hizmetinde bulunduğu kilisenin öğretileri ile uygunluk ve uyum içinde işi gereği kilisenin inançlarını cemaatine ve halkına öğretmekle yükümlüdür. Fakat bir

din bilgini olarak o, bu inançları pekâla eleştirebilme özgürlüğüne ve daha fazlasına sahiptir: büyük bir itina ve dikkatle ölçülüp-biçilmiş ve tartılmış düşüncelerini, çok iyi bir biçimde yönlendirilmiş eğilimlerini kamuya iletmek sorumluluğuna sahiptir; bunlar, sözü geçen dinsel öğretilerin yanlış yönleri üzerinde olabileceği gibi, dinin ve kilise işlerinin düzeltilmesine ilişkin de olabilir ve bunu yaparken de vicdanını rahatsız edecek hiç bir şey söz konusu olamaz. Kilisenin sadık bir hizmetkârı olarak görev ve yükümlülüklerine uygun bir biçimde vaaz verirken o, kendi kişisel kanılarına göre bunu yapmak özgürlüğüne sahip değildir; ama, kendisinin yükümlü olduğu şekilde ve başka bir otorite adına dinsel telkinde bulunmak zorundadır. O şöyle söyleyecektir: Kilisemiz bunları ya da şunları öğretir; işte kullandığı kanıtlar da bunlardır. Cemaati yani dinsel topluluğu için kendisinin bile tam bir inançla bağlı olmadığı dinsel kuralların pratik yararlarını ve avantajlarını gösterirken o, bunlar içinde saklı bir hakikatin bulunmasının olanaksız olmadığını ve içsel dine karşı çıkan hiç bir şeyin bulunmadığını söylemek durumunda kalır. (Bu gibi dinsel öğretilerde, her durum ve olayda dinin özüne hiç bir şey karşı gelmemiştir, gelemez). Papaz eğer, bunlardan hiç birini öğretilerde bulamadığını düşünecek olursa, işte o zaman resmi görevlerini vicdanı rahat olarak yürütemeyecek ve görevinden ayrılması gerekecektir. Sonuç olarak din adamının cemaatinin önünde bir eğitimci imiş gibi akli kullanması yalnızca aklın özel kullanımı olmaktadır, çünkü burada cemaat ne kadar büyük ve kalabalık olursa olsun bir aile toplantısı söz konusudur ve papaz olarak o kişi özgür değildir ve olmamalıdır; çünkü o kendisine dışardan yüklenen bir görev ile bağımlıdır. Buna karşın, alanının bir bilgini olarak din adamı yazılarıyla halka hitap ederken, dünyaya seslenirken, yani rahip olarak aklını kamu hizmetinde kullanırken, aklın herkes için kullanımının ve kendi adına konuşmanın sınırsız özgürlüğünden yararlanır. Zira halkın ruhani yani tinsel işleriyle ilgileneceklerin kendilerinin de ergin olmamaları gerektiğini sanmak yakışık almayan ve saçmalıkları sürekli kılan bir saçmalaktır.

Şimdi acaba aydınlanmış bir çağda mı yaşıyoruz? sorusu sorulunca, yanıt şöyle olacaktır: Hayır, aydınlanmış bir çağda değil, fakat aydınlanmaya giden bir dönemde, 'bir aydınlanma döneminde yaşıyoruz. şimdiki zamanlarda olduğu gibi, insanlığın bir bütün olarak, başkasının rehberliği olmaksızın, dinsel konularda kendi aklını iyi bir biçimde ve güvenilir bir şekilde kullanması durumunda olması ya da bu duruma getirilebilmesi için katedilecek daha çok yolumuz var. Fakat bu yönde özgürce çalışmak için şimdi onların yolunun temizlenip aydınlatıldığına ilişkin farklı göstergelere sahibiz; böylece evrensel aydınlanmaya giden yoldaki engeller, insanın kendi suçu ile düşmüş bulunduğu bu ergin olmayış durumundan kurtuluşu ile ilgili güçlükler yavaş yavaş da olsa giderek azalmaktadır. İşte bu bakımdan çağımız bir aydınlanma çağıdır.

(...)

« Aydınlanma Nedir? » sorusuna yanıt (1784) / Immanuel Kant

Kaynaklar

Ahmet Cevizci, Felsefe Tarihi, Say Yayınları, İstanbul 2009.

Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.

Karl Vorlander, Felsefe Tarihi, çev: Mehmet İzzet, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Felsefe Yazıları "Aydınlanma Nedir" (1784)- Immanuel Kant, Türkçesi: Nejat Bozkurt, 1983

Mehmet Aydın, Tanrı-Ahlak İlişkisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1991

Mehmet Aydın, Din Felsefesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1990.

Batıya Yön Veren Metinler, **Ahlakın Metafiziği**, Kant'ın Felsefesi, çeviren ve editör John Watson, New York, Macmillan Company, 1891, s.225-232, <http://www.dusuncetarihi.com/makale/ahlakin-metafiziği>